

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Martin Johansson

Mobilmaster, äganderätten och
grundlagen
-Olika aspekter på egendomsskydd och
grundlag.

Examensarbete
20 poäng

Handledare
Annika Nilsson

Ämnesområde
Miljörätt

Termin
HT 2006

Innehåll

INNEHÅLL	2
1 INLEDNING	4
1.1 Bakgrund	4
1.2 Frågeställningar och avgränsningar	4
1.3 Källor, metod och material	5
2 FÖRKORTNINGAR	7
3 EGENDOMSSKYDD I DEN SVENSKA GRUNDLAGEN	8
3.1 Inledning	8
3.2 Europarätt och Regeringsformens egendomsskydd	9
3.3 Svensk rätt och Regeringsformens egendomsskydd	9
4 PROPORTIONALITET OCH EGENDOMSSKYDD	12
4.1 Inledning	12
4.2 Bakgrund	12
4.3 Proportionalitet i den svenska grundlagen	12
4.4 Proportionalitetsprincipens uppbyggnad	13
4.4.1 Instrumentell och materiell proportionalitet	13
4.4.2 Prövningens tre steg	13
4.5 Tankar om proportionalitetsprincipen	14
5 INSTITUTET "EXPROPRIATION"	15
5.1 Inledning	15
5.2 Expropriationsändamålen	15
5.3 Expropriation för privata ändamål	17
6 LEDNINGSRÄTTSLAGEN	18
6.1 Inledning	18
6.2 Ledningsrätt	18
6.3 Mobilmaster i ledningsrättslagen innan 2004	19
6.4 EG-direktiven	20
6.4.1 EG och telemarknaden	20
6.4.2 Ramdirektivet	20
6.4.3 Tillträdesdirektivet	21
6.4.4 Auktorisationsdirektivet	21

6.5	Lagen om elektronisk kommunikation	22
6.6	Motiven till den förändrade ledningsrätten	22
6.6.1	Inledning	22
6.6.2	Konkurrens	23
6.6.3	Problemet med frivilliga avtal	24
6.6.4	Avslutande synpunkter	25
7	SKILLNADER MELLAN EXPROPRIATION OCH LEDNINGSRÄTT	26
7.1	Inledning	26
7.2	Fördelar med den gamla ordningen	26
8	ERSÄTTNINGSBERÄKNINGEN	29
8.1	Grundlagen och ersättningsens storlek	29
8.2	Ersättningsberäkningen och skaderekvisitet	30
8.3	Förändring av ersättningsberäkningen	33
8.3.1	Ersättningar och avregleringar	33
8.3.2	Ersättningsbestämmelser i MinL.	33
8.3.3	EG:s regler om ersättning för samsändning från annans mast	34
9	SLUTSATSER	36
9.1	Tankar om äganderätten och mobilmaster	36
9.2	Vinstintresset och miljön	37
10	LITTERATURFÖRTECKNING	39
11	RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	41

1 Inledning

1.1 Bakgrund

Att kunna äga saker anses av de flesta människor vara en grundläggande mänsklig rättighet. Det är en rättighet som åtnjuter ett högt skydd från samhällets sida, och står inskriven i en mängd lagar, förfatningar och andra dokument. Inte desto mindre är det en rättighet som ibland kan behöva inskränkas. Detta sker hela tiden runtomkring i samhället och på flera olika vis. Medborgare betalar skatt och sociala avgifter till staten, brottslingar får delar eller hela sin egendom fråntagen efter beslut av domstolar, vägar byggs över folks fastigheter som en följd av ett beslut från en myndighet etc, etc. Denna uppsats skall handla om en av de mest laddade och svåra aspekterna på egendomsskyddet och det allmännas olika behov, nämligen de fall då privata bolag satts att sköta samhällsnyttiga funktioner.

Avregleringar av flera stora statliga verk och organisationer har lett till att alltmer av samhällets skötsel och utbyggnad av infrastruktur lagts i händerna på privata vinstdrivande aktörer. Dessa aktörer kan på samma sätt som deras äldre statliga motsvarigheter plötsligt finna sig i situationer där man behöver ha tillgång till enskildas egendom för att t. ex bygga en väg. Att detta väcker en hel del frågor av rättslig natur är självklart. Nuvarande svenska rättssystem har i mångt och mycket låtit de gamla reglerna som gällde när staten hade monopol vara tillämpliga även på privata bolag. Detta väcker, som vi ska se, en hel del principiellt viktiga frågor om vilka ändamål som skall ursäktas tvångsmässiga ingripanden, hur ersättningsberäkningar skall göras, m.m.

1.2 Frågeställningar och avgränsningar

Den här uppsatsen uppehåller sig främst vid den för tillfället väldigt infekterade situation som finns kring frågor om det nya mobilnätets, 3G: s utbyggnad. De slutsatser och resultat uppsatsen kommer komma fram till är dock till viss del giltiga även för andra områden där liknande problem pga. avregleringar kan uppstå.

Då området som sådant är stort, och just ämnet ”mobilmaster” inom sig rymmer en hel del olika rättsliga frågor, har det blivit tvunget att göra vissa avgränsningar. Den här uppsatsen kommer därför INTE handla om frågor sprungna ur ett antagande baserat på att strålning från mobilmaster är farlig/inte farlig. (Häri ligger tex. frågeställningar rörande sk. ”psykiska imissioner”, strålningslagstiftning m.m.) Inte heller kommer uppsatsen att i någon större utsträckning avhandla bakgrunden och historien till den avreglerade telemarknaden. I den mån historiska tillbakablickar görs, så kommer dessa först och främst röra de olika lagar som rör egendomsskydd

och expropriation. Detta för att placera in dessa i en samhällelig och historisk kontext.

Uppsatsens tyngdpunkt ligger istället på principiella frågor rörande äganderätt och proportionalitet, och hur dessa manifesteras i Regeringsformen (RF) och den Europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och grundläggande friheterna (EKMR) och i förlängningen via olika speciallagar såsom Expropriationslagen (ExprL.) och Ledningsrättslagen (LrL.). Alla aspekter av LrL och ExprL kommer ej att avhandlas. En del av uppsatsen kommer beröra frågan om möjligen RF 2:18 borde tolkas striktare än vad den gör idag.

Uppsatsen börjar med en kort genomgång av de lagrum i RF och EKMR som handlar om egendomsskydd. Efter detta kommer den att innehålla ett kapitel om proportionalitet och egendomsskydd, och hur principerna som styr detta får betydelse för uppsatsens innehåll och syfte. När dessa båda avsnitt är redogjorda för, kommer uppsatsen att mer i detalj titta på just frågor kring egendomsskydd och mobilnätets utbyggnad. Detta görs primärt genom en jämförelse mellan ExprL och LrL vad avser olika frågor. Det skall dels kortfattat redogöras för de bakomliggande syftena med lagarna, i vilka fall de är tänkta att användas, och hur de skall användas. Sedan skall en mer specifik granskning av de båda lagarna ske för att försöka att mer i detalj titta på de lagrum som kan ha betydelse när ett privat subjekt tvångsvis vill komma över ett annat privat subjekts egendom. Här kommer ett försök till tolkning av olika lagrum i de båda lagarna ske, och hur olika begrepp i dessa skall tolkas enligt praxis. När detta är gjort skall uppsatsen ta upp frågor som uppkommit som en följd av de under 2004 införda lagändringarna i LrL, varför dessa tillkommit, och om dessas tillkomst kan anses väcka några frågor. Uppsatsen kommer sedan att som sista kapitel innan avslutningen titta närmre på ersättningsreglerna i ExprL och LrL. Detta för att försöka svara på frågan om ersättningsberäkningen vid fall då enskild tvångsvis får en mobilmast rest på sin fastighet på något vis borde förändras. Ett försök till svar på denna fråga kommer att ske genom en jämförelse mellan reglerna om ersättning i ExprL och LrL med andra lagar som också innehåller regler om ersättning vid tvångsvis fränhändande av egendom.

Efter detta sista avsnitt kommer det att komma en slutsats där uppsatsen summeras.

1.3 Källor, metod och material

Innehållet i den här uppsatsen är resultatet av sammanförandet av två olika metoder. Dels en klassisk juridisk metod, där källorna är lagtext, förarbeten, doktrin och praxis. Och dels en metod där ett principiellt resonemang om vad som skulle kunna vara eller bli gällande rätt förs utifrån detta.

Ingenstans bland källorna har det påträffats en samlande bild av området, och förhoppningen är att denna uppsats skall kunna tjäna som en sammanställning av alla de rättsområden som berörs. Skulle en särskild källa framför någon annan rekommenderas, skulle Bertil Bengtssons bok

”Grundlagen och fastighetsrätten” främst förtjäna omnämnande. Den ger en bra sammankoppling och förståelse för sambandet mellan RF och olika fastighetsrättsliga frågor. I denna bok argumenterar författaren på ett övertygande sätt för att RF 2:18 borde tolkas hårdare än vad den gör idag. Denna argumentering har färgat av sig på detta arbete, och även om inte alla kapitel i denna uppsats berör frågor direkt härledda från RF 2:18, så kan det säkert sägas att denna argumentering i grund och botten är uppsatsens ”röda tråd”.

2 Förkortningar

RF	Regeringsformen (SFS 1974:152)
EKMR	Lagen om den europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och grundläggande friheterna (SFS 1994:1219)
LrL	Ledningsrättslag (SFS 1973:1144)
MinL	Minerallagen (SFS 1991:45)
AnL	Anläggningslagen (SFS 1973:1149)
ExpL	Expropriationslag (SFS 1972:719)

3 Egendomsskydd i den svenska grundlagen

3.1 Inledning

Den grundläggande regeln för egendomsskydd i det svenska rättssystemet är 2:18 RF. Den fick sin nuvarande lydelse och innebörd 1995, då EKMR blev inkorporerad i svensk rätt. Den aktuella grundlagsregelns första stycke inleds med en förklaring om att enskilda medborgares egendom skall vara tryggad. Denna formulering har dock ingen egen, självständig betydelse, utan skall ses som ett övergripande stadgande om vad rättssystemet som helhet skall syfta till¹.

Dess första stycke säger att ingen medborgare skall riskera att bli av med sin egendom om det inte finns lagstöd för detta, och åtgärden tillgodoser ”angelägna allmänna intressen”. I paragrafens andra stycke sägs det uttryckligen att om någon blivit fråntagen delar eller hela rådigheten över sin egendom har han rätt till ersättning för detta enligt grunder som fastställs i lag. Ersättningen skall utgå både vid totalt frånhändande av egendom och vid delvis förlorad rådighet över egendomen. RF 2:18 säger inget definitivt om hur ersättning skall bestämmas, och till detta kommer att återkommas längre fram². I paragrafens sista stycke görs ett undantag för allemansrätten. Skyddet för någons egendom går inte så långt att inte andra människor skall kunna vistas på en fastighet med stöd av allemansrätten. Detta är ett intrång som en fastighetsägare måste tåla utan ersättning.

Skyddet som RF 2:18 ger omfattar alla personer, juridiska såväl som fysiska som är skilda från staten eller kommun, likaså är statliga och kommunala bolag omfattade av skyddet, då de formellt är enskilda rättssubjekt³. Efter det att kyrkan skildes från staten omfattas numera även kyrkliga subjekt av bestämmelsen⁴. Det står klart av förarbetena till RF 2:18 att en enskild aldrig skall kunna tvångsvis lösa mark i bara eget intresse. Kravet på ”angelägna allmänna intressen” skall enligt RF 2: 18 och dess förarbeten upprätthållas, men innebörden av den frasen erkänner departementschefen själv i propositionen är ganska otydlig⁵. Klart är att i olika speciallagar och i tillämpningen av dessa, har lagstiftare och domstolar tillåtit sig en ganska fri och tillåtande tolkning av detta stadgande. De specificerade kraven på ”angelägna allmänna intressen” är ganska löst formulerade.

¹ Prop. 1993/94:117 s. 48.

² Se avsnitt 8.1 om grundlagen och ersättningens storlek.

³ B. Bengtsson, Ersättning vid offentliga ingrepp 1. Egendomsskyddet enligt regeringsformen 1986 s. 74-75.

⁴ SOU 2002:83 s. 42.

⁵ Prop. 1993/94:117 s. 48.

3.2 Europarätt och Regeringsformens egendomsskydd

Sedan 1995 gäller EKMR och dess tilläggsprotokoll som lag i Sverige. I grundlagen infördes ett särskilt lagrum, RF 2:23 som sa att det från och med nu inte längre fick stiftas någon svensk lag som stred mot EKMR. Skulle en sådan lag ändå stiftas kan den bli föremål för lagprövning enligt RF 11:14. Svenska domstolar och förvaltningsmyndigheter får inte tillämpa en lag som uppenbarligen strider mot EKMR.

Äldre Svensk lag om tillkommit innan EKMR blev Svensk lag, skall i så hög utsträckning det bara är möjligt tolkas i enlighet med EKMR. Om en Svensk myndighet tillämpar en äldre lag som inte ens med den välvilligaste av tolkningar kan anses stämma överens med EKMR, är detta olagligt. En sådan lag får Svenska myndigheter inte tillämpa. Dock är inte lagen i sig olaglig på samma sätt som en liknande lag som tillkommit efter det att EKMR blev Svensk lag⁶.

Det står den svenska lagstiftaren fritt att stifta lagar som går längre än EKMR i skyddet för den enskilde. Ett för den här uppsatsen aktuellt exempel kan vara hur RF 2: 18 talar om ”*angelägna allmänna intressen*” medan motsvarande bestämmelse i första artikeln, första protokollet till EKMR talar om att det skall ske i det ”*allmännas intresse*”. Den svenska grundlagsregeln går alltså längre i sitt krav. I vad mån denna skillnad mellan EKMR och RF spelar roll kan diskuteras. Detta är ett laddat område, och även om det inte i dagsläget i praxis verkar finnas någon principiell skillnad i tolkningen av EKMR respektive RF 2:18 så är det ändå möjligt att en sådan åtskillnad borde göras.

Vad gäller ersättningsnivåer för egendom man blivit frånhänd säger EKMR inget särskilt. Det anses dock allmänt att detta skall vara ett av de fakta som räknas in när proportionaliteten i en åtgärd skall avgöras. Ju högre ersättning, desto mer sannolikt att åtgärden är proportionell⁷.

3.3 Svensk rätt och Regeringsformens egendomsskydd

RF 2:18 ställer alltså upp ett ganska strikt krav på vad som krävs för att samhället tvångsvis skall kunna ta ifrån en medborgare hans egendom. RF 2:18 är dock inte den enda svenska författningen som reglerar egendomsskydd, utan i olika specifika fall träder speciallagstiftning som LrL och ExprL in. Frågan blir sedan om syftet med dessa lagar alltid företräder ”*angelägna allmänna intressen*”? Svaret på den frågan är förmodligen ”Nej”. I dessa båda lagar kommer det godkända syftet fram i ExprL 2:12 och LrL 6 §. De har var för sig stadganden som i princip säger

⁶ Strömberg, Allmän förvaltningsrätt s. 84.

⁷ Se kapitel 4 om proportionalitet och egendomsskydd.

att rätt till mark ”får ej upplåtas, om ändamålet lämpligen bör tillgodoses på annat sätt eller olägenheterna av upplåtelsen från allmän eller enskild synpunkt överväger de fördelar som kan vinnas genom den”.

Bestämmelsens första del kan sägas innebära att nödvändigheten av att vidta en viss åtgärd skall ses i skenet av andra alternativ som finns tillgängliga. Den andra delen att en intresseavvägning skall ske. Vad som är angeläget skall alltså bedömas utifrån hur allvarligt ingreppet är. Kan då ett väldigt litet ianspråktagande av någons egendom vara acceptabelt även om det angelägna allmänna intresset är lågt? Alltså, om den enskildes intresse väger mycket lätt, åtgärden är kanske helt harmlös, kan då ett helt obetydligt allmänt intresse vara nog för att få utföra åtgärden? Ser man till de ovan nämnda lagarna förhåller det sig helt klart så⁸. För just denna uppsats så är exempelvis reglerna i LrL om att en granne får dra en ledning över en annans tomt, trots att det ”allmänna intresset” i att detta sker är lågt värda att nämnas. Just sådana ingrepp motiveras då med att det för grannen som får ledningen dragen på sin mark rör sig om ett litet ingrepp⁹.

I och för sig skulle det kunna hävdas att det är ett ”angeläget allmänt intresse” att alla har vatten och el i sina hus, men ett sådant resonemang bär eventuellt med sig två problem, Det första skulle kunna formuleras ungefär så här: Om det per automatik är ett ”angeläget allmänt intresse” att folk får ledningar dragna till sina hus, varför då göra som både LrL och ExprL och ställa ingreppets svårighetsgrad mot nödvändigheten av att utföra det? En sådan prövning måste väl kunna ge att ”angelägna allmänna intressen” får stryka på foten om ingreppet för den enskilde är för betungande? Och i så fall är man kanske bara tillbaka där man började. Dvs att ingreppets svårighetsgrad skall ställas mot nödvändigheten av att utföra det, och att det är detta, och inte förekomsten av ”angelägna allmänna intressen” som är avgörande¹⁰.

Det andra problemet skulle kunna vara att om det är så att det per automatik är ett ”angeläget allmänt intresse” att folk har vatten och el indragna i sina hus, så skulle det på samma sätt kunna hävdas vara ett ”angeläget allmänt intresse” att det byggs t. ex vägar. Och då är man framme vid en situation där man inte längre prövar det enskilda fallet, utan företeelsen som sådan. Detta är förmodligen inte lagstiftarens avsikt. Prövningen huruvida ”angelägna allmänna intressen” föreligger eller ej, borde gälla det enskilda fallet. Frågan blir då om det går att hävda att kraven i RF 2:18 inte behöver ställas upp när vissa beslut med stöd av LrL fattas, eftersom det i allmänhet rör sig om små ingrepp. Exakt vad lagstiftaren har menat står dock inte klart.

Alltså, även om LrL och andra fastighetsrättsliga lagar ger utrymme för en tolkning där det angelägna allmänna intresset kan vara lågt om ingreppet är litet, är det inte helt säkert att detta stämmer med grundlagen. Det finns fog för att tycka att RF 2:18 tillsammans med sina motivuttalanden ger att

⁸ B. Bengtsson, Grundlagen och fastighetsrätten s. 38.

⁹ Se kapitel 6 om LrL.

¹⁰ Se även avsnitt 9.1 ”Tankar om äganderätten och mobilmaster”.

äganderätten *i sig själv* har ett stort värde, oavsett hur liten den tänkta inskränkningen är för den enskilde i det särskilda fallet¹¹.

Hur är det då med fall där en enskild tvångsvis vill komma över en annan enskilds egendom? Ett belysande exempel på hur lagstiftaren i tidigare fall resonerat kring detta står att finna i regeringens uttalanden om att lagstifta om s.k. "historiska arrenden"¹². Förslaget gick ut på att personer som länge arrenderat mark av någon annan skulle få möjlighet att köpa loss denna, oavsett inställning till detta från markägaren. Förslaget motiverades med att många äldre arrendatorer hade suttit på sin hyrda mark länge, kanske i generationer, och att det fanns ekonomiska och sociala skäl till att låta dom få köpa loss sin mark om dom ville. Även om förslaget som regeringen hade att ta ställning till ställde upp ganska långtgående och specifika krav för att sådana friköp skulle tillåtas, sade man ändå att en sådan lag ej kunde stiftas. *"Tvångsmässigt frånhändande av egendom är den längst gående formen av ingrepp i äganderätten och bör självklart komma ifråga endast om det är motiverat av mycket starka skäl. I de fall då ett sådant ingrepp inte avser att tillgodose ett allmänt intresse utan en enskild persons intresse framför en annans måste särskild restriktivitet iakttas"*¹³.

Man kan alltså konstatera att även om vissa speciallagar som står under RF är ganska generösa med villkoren för ianspråktagande av mark, så är den exakta innebörden av RF 2:18 och dess egendomsskydd fortfarande inte helt klar. Det skulle kunna hävdas att skyddet för enskildas egendom går längre än vad t. ex LrL 6 § och ExprL 2:12 gör. Någon direkt hjälp av EG-rätten får man inte heller, då den i princip bara ställer ingreppets allvarlighet mot nödvändigheten av att utföra den¹⁴. Den stora frågan om RF möjligtvis ställer upp ett mer långtgående egendomsskydd än man tidigare trott, lämnas öppen.

¹¹ B. Bengtsson Grundlagen och fastighetsrätten s. 38.

¹² Prop. 1994/95:155 s.52.

¹³ Prop. 1994/95:155 s.53.

¹⁴ Se kapitel 4 om proportionalitet och egendomsskydd.

4 Proportionalitet och egendomsskydd

4.1 Inledning

I Svensk rätt har det sedan länge funnits en princip om *proportionalitet*. Principen har genom årtionden haft lite olika lydelse, men dess klassiska innebörd är främst den som står att finna i Polislagens (SFS1984:387) 8 § om polisens våldsanvändning. Just detta lagrum talar om att en polismans våldsanvändning mot en enskild måste vara proportionell mot det intresse han vill skydda. Principen kan dock tillämpas i hela det förvaltningsrättsliga regelsystemet, och finns även i Europarätten. Dess ställning har stärkts under 1990-talet, främst under inflytande av Europarätt.

4.2 Bakgrund

Som ovan sagts, har det sedan länge funnits en princip om proportionalitet i den svenska förvaltningsrätten. Principen har varit allmän och tillämpbar i alla de fall en myndighet har beslutat att vidta en åtgärd som verkar inskränkande på en enskilds rätt¹⁵. Historiskt sett har allmänna rättsgrundsatser spelat en stor roll i det svenska förvaltningsrättsliga regelsystemet, men under 60,70, och 80-talen har de varit lite satta på undantag¹⁶. Inom EG-rätten har olika allmänna rättsprinciper vuxit fram som ett sätt att lösa frågor kring grundläggande mänskliga friheter. Detta då Romfördraget saknar en rättighetskatalog för medborgare i unionens medlemsländer. Dessa principer har vuxit fram ur praxis, och exempel på sådana är: principen om likhet inför lagen, principen om sekretess, principen om icke-retroaktivitet och proportionalitetsprincipen¹⁷. Proportionalitetsprincipen fick sin EG-rättsliga innebörd i och med målet *Internationale Handelsgesellschaft*¹⁸.

4.3 Proportionalitet i den svenska grundlagen

Som vi sett ovan i avsnittet om äganderätten i den svenska RF finns det i 2:18 RF ett krav på att ingen enskild skall behöva ge upp sin egendom om det inte finns lagstöd, och *angelägna allmänna intressen* att göra detta. I samma avsnitt har det också gjorts en genomgång för hur lydelsen i RF 2:18 kommit att i olika lagar såsom LrL och AnL, eventuellt betyda någonting

¹⁵ Strömberg, Allmän förvaltningsrätt s. 68.

¹⁶ Sterzel, Vänbok till Staffan Westerlund s. 321.

¹⁷ Cecilia Gydal, Svensk förvaltningsrättslig tidskrift 1997:5 s. 220.

¹⁸ Mål11/70Internationale handelsgesellschaft v,Einfuhr- und vorratstelle für Getriede[1970] ECR 1125.

annat. Det beror alltså på ingreppets svårighetsgrad om kravet på *angelägna allmänna intressen* skall ställas upp. Den enskildes förlust skall alltså vägas mot det allmännas vinst, och av detta får vi en bedömning av proportionaliteten i det planerade ingreppet. Inbyggd i principen om proportionalitet finns ett grundantagande om att en ersättning till den enskilde skall utgå. Om inte detta görs, är det svårt att tänka sig att en åtgärd skulle kunna vara proportionerlig.

4.4 Proportionalitetsprincipens uppbyggnad

4.4.1 Instrumentell och materiell proportionalitet

1996 avdömdes ett flertal fall av RR som kom att utfylla och återupprätta principen om proportionalitet i det svenska rättssystemet¹⁹. Det är först med dessa rättsfall som proportionalitetsprincipen i Sverige börjar provas i 2 led. Både det *instrumentella* ledet, och det *materiella*. Det första ledet tar sikte på medlen man tänker använda för att uppnå ett visst mål, *är de lämpliga?* Den materiella proportionaliteten svarar på frågan om *vi överhuvudtaget bör sträva efter att uppnå det här målet?* I och med de av RR avdömda målen 1996 infördes den materiella proportionalitetsprincipen i den svenska rätten. Äldre tiders proportionalitetsprincip tog bara sikte på lämpligheten i de medel man tänkte använda²⁰.

4.4.2 Prövningens tre steg

Den ovanför redogjorda uppdelningen i *instrumentell* och *materiell* proportionalitet får betydelse vid själva prövningen. Denna sker numera i tre steg, och finns i både svensk och europarättslig praxis. Dess ursprung är den tyska "Grundsatz der Verhältnismäßigkeit" och fick sitt erkännande i Europarättslig praxis i och med det tidigare nämnda *internationale Handelsgesellschaft*-målet. EG-domstolen kan bara använda sig av principer som finns inneboende i de europeiska rättssystemen, och då detta mål hade sin upprinnelse i Tyskland, passade det såklart bra med just den tyska proportionalitetsprincipen. Den har sedan fått ställning som allmänt tillämplig i Europarätten. Följaktligen använde sig den svenska RR av samma prövning i "Barsebäcksfallet"²¹, förmodligen för att säkerställa sig om att motiven till dess domslut i detta stora mål var väl överensstämmande med Europarättslig praxis. Rent praktiskt ser prövningen ut så här: 1. Är åtgärden ändamålsenlig? 2. Är åtgärden nödvändig? 3. Är åtgärden proportionell i förhållande till syftet man vill uppnå? För att åtgärden skall vara tillåten skall svaret på alla tre frågorna vara "Ja!".

¹⁹ Se NJA 1996:10, RÅ 1996 ref, 40, RÅ 1996 Ref44 och RÅ 1996 ref, 56.

²⁰ Sterzel, Vänbok till Staffan Westerlund s. 321.

²¹ RÅ 1999 ref, 76.

4.5 Tankar om proportionalitetsprincipen

I avsnittet ovanför redogjordes för hur en prövning av proportionaliteten i en åtgärd skall prövas enligt svensk rätt och europarätt. Den grundläggande teorin bakom prövningen är logisk och enkel, men man kan ändå spekulera i om inte något saknas. Prövningen av proportionaliteten bygger i grunden på tanken att det är staten eller en kommun som vill göra något. Hur fungerar prövningen då egentligen när det är en privat aktör som ett Telekombolag som vill göra något? En myndighet som prövar tillståndet måste förutom de tre frågorna även ställa sig frågan vad företagets vinstintresse egentligen gör för tillståndansökan, och i vilken mån den färgar frågorna 1 och 2. Tar man fallet med ett Telekombolag som vill resa en mobilmast, och tittar på de båda lagarna LrL och ExprL får man ingen hjälp. De aktuella lagrummen i båda lagarna är tämligen lika varandra²². Frågan är om de båda lagarna är lika väl rustade att handha en myndighets eller ett verks ansökan om tvångsmässigt frånhändande av egendom, som de är att handha ett privat bolags ansökan om samma åtgärd. En tillståndsmyndighet kan vid ett tillståndsärende som rör en myndighets ansökan kanske något snabbare titta på själva huvudfrågan ”enskilt intresse vs. allmänt intresse” istället för att lägga en massa tid på att fingranska alla olika ekonomiska skäl som ett privat bolag kan tänkas ha för att utföra en åtgärd. Betänker man detta, är det här ett ganska starkt argument för att ExprL är mer lämpad som prövningslag, med dess krav på att tillståndsprövningar skall göras av instanser högre upp i den förvaltningsrättsliga hierarkin än LrL²³. Denna prövning på högre nivå kanske skulle ge bättre förutsättningar att i grunden utreda hur det privata bolagets vinstintresse egentligen påverkat valet av just den åtgärd man ansökt om.

En annan fråga värd att ställa sig är om proportionalitetsprincipen som den ser ut idag skulle se annorlunda ut om man finner att RF 2:18 ska tolkas hårdare än vad den görs idag. Proportionalitetsprincipen är ju en import från EG-rätten, och en annorlunda tolkning av RF 2:18 skulle helt klart kunna förändra den

²² Jmf. ExprL 3:1 § med LrL 5 §.

5 Institutet ”Expropriation”

5.1 Inledning

”Landsväg skall läggas i länet ther then tarfvas; och låte konungens befalningshavare vid tinget ransaka, hvar then jämnast och genast göras kan. Varde ock the ägor thertil tagne, som möta och föreligga, utan at någor thet vägra må; och niute by, som mister i åker eller äng, ther för sin fyllnad av kronan.”

Byggningsbalken 25:1, 1734 års lag.

Som ovanstående gamla lagrum illustrerar, är tvångsfrånhandlande av egendom, eller expropriation, inget nytt för det svenska rättssystemet, och knappast något nytt för något annat rättssystem heller. Där det finns en centralmakt och en statsmakt, där finns också behovet av att i vissa lägen ta till tvångsmedel för att kunna genomdriva olika samhällsnyttiga projekt, från romerska akvedukter för tvåtusen år sedan till dagens elektroniska infrastruktur.

Begreppet expropriation kan enklast beskrivas som så, att statsmakten tar ifrån enskild hans egendom för att uppnå ett högre och viktigare syfte. Den enskildes rätt offras för det allmännas bästa. Den enskilde behöver dock inte nödvändigtvis gå helt lottlös från mötet med statsmakten, utan olika former av kompensation kan utgå. I ordalydelsen av 1734 års lags byggningsbalk (ovan) kan man klart och tydligt se att den medborgare som förlorar sin egendom till följd av en vägbyggnad skall få ersättning i ”åker eller äng”. Redan i detta gamla lagrum kan man se en av de grundläggande principerna för expropriation. Att expropriationsändamålet ska anges i lag. Man har i Sverige alltså ansett länge att då expropriation är en så ingripande åtgärd, den endast får ske under vissa givna förutsättningar.

5.2 Expropriationsändamålen

För den här uppsatsens syfte är det inte nödvändigt att gå igenom alla aspekter av ExprL, utan främst de paragrafer och principer som spelar roll vid fall där en enskild vill exproprieras annan enskilds mark. Av den anledningen följer här bara en kort genomgång kring de expropriationsändamål som lagstiftaren erkänner. Dessa expropriationsändamål räknas upp i ExprL. 2 kap. Här stadgas att expropriation får ske för att bl.a. ge kommun möjlighet att förfoga över mark för byggnation, för att tillgodose allmänt behov av vatten eller elektrisk kraft, för att avleda avloppsvatten och avfall i ledning, bereda utrymme för näringsverksamhet som är nyttig för orten eller för viss befolkningsgrupp, för att upprätta skyddsområde kring t. ex. en industri, och för det militära försvaret. Dessa är några av anledningarna till att en

fastighet eller delar av den kan exproprieras. Den här uppsatsen skall dock främst uppehålla sig kring 2 § i ExprL. 2 kap. Det lagrummet stadgar att expropriation får ske för att ”bereda utrymme för anläggning som tillgodoser allmänt behov av samfärdsel, transport eller annan kommunikation”. Det här är förmodligen en av de allra viktigaste och största expropriationsanledningarna, och kanske den som påverkat flest människor och deras fastigheter. Trots sin lydelse handlar den dock inte i första hand om det man först skulle kunna tro, dvs. expropriation för att kunna anlägga allmän väg²⁴ eller dra t. ex telefonledningar²⁵. Istället handlar det enligt SOU: n²⁶ som föregick lagrummet om andra olika fysiska anläggningar för transport och kommunikation. Flygplatser, hållplatser för bussar och tåg, tunnlar och anläggningar för ström och telefoni som inte täcks av ledningsrättslagen. Det sägs rent ut i SOU: n²⁷ att den framtida paragrafen 2:2 i ExprL. kommer ”att täcka samtliga uppkommande behov av telegraf-, telefon-, och andra svagströmsanläggningar i den mån dessa ingår i ett nät för den allmänna samfärdselns främjande.” I propositionen som föregick 1972 års Expropriationslag dyker samma formuleringar från SOU: n upp. Man pekar först och främst på anläggningar för rent fysisk transport av människor och gods, men nämner också att under begreppet faller all telekommunikation som omhändertas av *televerket* och för vilken expropriationsrätt fanns enligt 1917 års expropriationslag²⁸. Omnämmandet av anläggningar för telekommunikation kan tolkas lite olika beroende på vad man anser att en mobilmast är²⁹. Om den är en *anläggning* borde lydelsen av förarbetena ge att ExprL tillämpas vid resandet av den, är den en *ledning* borde LrL vara tillämplig på den. I försöket att använda sig av något av dessa båda begrepp stöter man dock på ett problem. Det förhåller sig nämligen som så, att det inte är säkert att man kan godta en analog tolkning av en lagtext när så allvarliga frågor som människors äganderätt skall avgöras³⁰. En prövning av om en analog tolkning av LrL skulle ge att mobilmaster är ledningar i dess mening har gjorts i praxis³¹. Man konstaterade att analoga tolkningar av begrepp ej kunde godtas när frågan rör mänskliga rättigheter. En liknande prövning har dock aldrig gjorts av innebörden av ExprL:s stadganden och förarbeten som de redogjorts för ovan. Möjligen skulle en sådan prövning av RR eller HD ge att en sådan tolkning av begreppen inte var att anse som analog, utan i linje med lagens uttalade mening.

²⁴ Istället använd som regel Väglagen (SFS 1971:498.) och Plan och byggnadslagen (SFS 1987:10).

²⁵ Detta regleras i Ledningsrättslagen (SFS 1973:1144).

²⁶ SOU 1969:50 s. 96.

²⁷ SOU 1969:50 s. 96.

²⁸ Prop 1972:109 s. 74.

²⁹ Observera att Anläggningslagen (SFS 1973:1149) bara är tillämplig på anläggningar som rent funktionsmässigt är knutna till fastigheten, som pumphus och liknande.

³⁰ Se kapitel 9 om praxis.

³¹ HD:s avgörande Ö 956-03.

5.3 Expropriation för privata ändamål

Att använda sig av tvångsmedlet expropriation bär såklart med sig en lång rad väldigt svåra frågeställningar. Det aktualiserar frågor om äganderätt, mänskliga rättigheter och den i allra högsta grad politiska frågan om hur vårt samhälles resurser skall fördelas. Är den enskildes rätt värd mer än det allmännas, eller måste individen ibland finna sig i att det allmännas bästa går före?

Inför den fortsatta framställningen är det viktigt att komma ihåg att den nuvarande ExprL. i Sverige är en produkt av det tidiga sjuttioalet, och även om lagen förändrats på ett par punkter sedan dess, måste man komma ihåg att grundtankarna bakom den härstammar från en helt annan tid. När den nuvarande ExprL. såg dagens ljus 1972, var det långt kvar till 1990-talets privatiseringar och avregleringar av olika marknader.

Detta går igen i lagen. Det är svårt att någonstans i lagen eller dess förarbeten få intrycket att lagen skall kunna användas för att ge privata aktörer möjlighet att exproprieras i någon större utsträckning. ExprL. 2:4 talar i o. f. sig om expropriation för näringsverksamhet, men man kan knappast av lagens lydelse eller av dess förarbeten dra någon annan slutsats än att vad det handlar om är i första hand de fall t. ex en industri behöver anläggas på viss plats, och orten och kommunen har anledning att tro att man kommer få stor nytta av den³². I den mån man alls talar om kommunikationer, är det uppenbarligen *näringslivets* behov av kommunikationer som avses, inget annat.

Som synes finns det alltså inget jättestort utrymme i ExprL. för att tillåta privata subjekt att exproprieras³³. Kravet som ExprL. ställer upp på ”allmänt behov” är hårt, och eftersom en prövning skall ske i varje enskilt fall på regeringsnivå eller av den myndighet regeringen bestämmer, så kommer exploitören, markägaren och myndigheter att få fullt upp³⁴.

En annan fråga värd att ställa sig är om det kan finnas en särskild psykologisk effekt av att använda sig av ExprL. i sådana här fall. Detta då ingrepp med stöd av denna lag av hävd ansetts vara mer betungande än ingrepp med stöd av t. ex LrL. Om så vore fallet, så skulle detta kanske kunna påverka en tillståndsansökan på så vis att en och samma åtgärd skulle behandlas olika beroende på om ingreppet anses vara av direkt expropriativ karaktär och höra hemma i ExprL, eller om ingreppet hör hemma i LrL och i och med detta per automatik finnes vara lindrigare.

³² Prop1972:109 s. 85.

³³ HD: s avgörande Ö 956-03.

³⁴ ExprL 3 kap. 1 §.

6 Ledningsrättslagen

6.1 Inledning

I avsnittet 5.2 ovan redogjordes för expropriationsändamålen i ExprL. Denna uppräknig är dock inte helt uttömmande, då det i flera andra lagar finns regler som påminner om expropriation. Exempel på sådana är t. ex Anläggningslagen (AnL) och LrL.

I den fortsatta framställningen skall fokus ligga på LrL, och hur denna lag anpassats till att ge mobilmaster skydd genom ledningsrätt. Det ligger förmodligen i lagens natur att den är mer tillåtande än ExprL. Detta eftersom många av dess tillämpningsområden rör enskilda och deras behov av att dra ledningar över en grannes tomt till sitt hus och liknande. Här skiljer sig alltså möjligen lagen från ExprL och RF 2:18. Anledningen till att den inte ansetts strida mot RF 2: 18 är att ingrepp med stöd av lagen som regel anses vara så små att någon egentlig inskränkning av någon annans äganderätt ej kan anses föreligga. Det rör sig alltså om en proportionalitetsbedömning. Som huvudregel bör dock ledningar som skall dras med stöd av ledningsrättslagen kunna anses vara allmännyttiga³⁵.

6.2 Ledningsrätt

Den nuvarande ledningsrättslagen fick sin tillkomst 1973. Den ger en rättighet att på annans fastighet dra fram ledningar. Lagen gör ingen åtskillnad av olika ledningar, utan den är tillämplig på både el, telefon, vatten, och avloppsledningar³⁶. Det har heller ingen betydelse om ledningen är fritt hängande i luften eller nergrävd i marken. Ledningsrätten är ganska lik ett servitut, på det sätt att den åtnjuter sakrättsligt skydd. Rätten påverkas lika lite som ett servitut av att en fastighet går över till en annan ägare. Rätten tillkommer den som äger ledningen och behöver inte vara bunden till en speciell fastighet, alltså skiljer den sig från ett servitut i det avseendet. Rätten är, till skillnad från nyttjanderätter, obegränsad i tiden. Den som får ett ledningsrättsbeslut mot sig har rätt till ersättning³⁷. Eftersom åtgärder enligt LrL oftast inte medför lika stora ingrepp som en åtgärd som utförs med stöd av ExprL, är kravet på allmännyttighet inte lika stor³⁸. Tillstånd till ledningsrätt prövas av lantmäterimyndigheten på orten där fastigheten är belägen³⁹.

³⁵ B. Bengtsson Grundlagen och fastighetsrätten s. 61. Se även resonemanget i avsnitt 3.3 om svensk rätt och RF:s egendomsskydd.

³⁶ B. Bengtsson, Speciell fastighetsrätt miljöbalken s. 107.

³⁷ 13 och 22 § § LrL.

³⁸ B. Bengtsson Grundlagen och fastighetsrätten s. 61.

³⁹ LrL 5 §.

6.3 Mobilmaster i ledningsrättslagen innan 2004

Längre fram skall det redogöras för de förändringar som infördes i LrL 2004 och som gjorde denna lag tillämpbar vid tillståndsprövningar av mobilmaster, men innan dessa avhandlas är det viktigt att ta en titt i backspeglarna och se hur LrL innan dessa ändringar handskats med frågor kring mobilmaster.

LrL var redan i sin gamla lydelse i viss mån tillämplig på delar av en anläggning för mobiltelefoni. Detta då en mobilmast inte bara är den fysiska masten, utan även består av en basstation som sänder och tolkar signaler till och från masten. Denna station är förbunden med den fysiska masten via en ledning, och en ledning går även från basstationen till det fasta nätet. Dessa ledningar kan mycket väl tänkas gå över någons mark, och för dessa kan man söka ledningsrätt⁴⁰. Själva basstationen i sig kan också räknas som tillbehör till ledning enligt LrL 3 §, och omfattas då av dessa regler. Läget när basstationen inte fysiskt är förknippad med resten av nätet utan sköter kommunikationen via radiolänk är dock mer omdiskuterat. Praxis på området har varit disparat⁴¹, även om den numera ligger fast i och med HD:s avgörande i målet Ö 956-03. I detta avgörande ställdes frågan om LrL genom en ändamålstolkning var tillämpbar på mobilmaster och fick ett avgörande. Har då detta rättsfall något intresse, nu när LrL förändrats på ett sådant sätt att mobilmaster definitivt omfattas av dess bestämmelser? Förmodligen ”ja”, rättsfallet ger besked om hur olika begrepp i LrL skall tolkas, och slår även fast en del viktiga principer.

Bakgrunden i målet var följande: En privat markägare, CS, hade överklagat ett avgörande från Hovrätten över Skåne och Blekinge den 6 februari 2003 i mål Ö 1861-02. I detta mål hade Hovrätten låtit en mobiloperatör, Vodafone, sätta upp en mast på CS ägor med stöd av LrL. CS och hans ombud hävdade att LrL inte tillät en så extensiv tolkning av dess 2 § att detta skulle vara lagligt.

HD började med att konstatera att syftet med LrL var att erbjuda en möjlighet att dra ledningar över annans mark utan att behöva gå igenom det krångliga förfarandet i ExprL. Syftet var också att erbjuda en ledningsrättshavare ett sakrättsligt skydd, som gjorde att hans ledning var skyddad även vid överlåtelser och fång av fastigheten på vilken den låg. Vad gällde själva innebörden i begreppet ”ledning” och vad som kunde anses falla däri, hänvisade man till utredningen som föregick LrL, och sade att ledning var det som enligt allmänt språkbruk kunde anses falla inom begreppet⁴². Det rörde sig alltså om metalltrådar, kulvertar, kablar, slangar och rör. Vid en språklig analys av LrL och dess förarbeten kunde man alltså inte läsa in att det i begreppet ”ledning” skulle finnas plats för elektroniska kommunikationsnät av typen mobilmaster. Frågan var då om man med en

⁴⁰ Prop 2003/04:136 s. 13.

⁴¹ Jmf. Fastighetsdomstolen i Malmö tingsrätt utslag av den 22 augusti 2001 i mål F 2914-00 med Fastighetsdomstolen i Stockholms tingsrätt av den 25 april 2003 i mål F 7644-02.

⁴² SOU 1972:57 s. 56.

ändamåls- eller analog tolkning av lagtexten ändå kunde täcka in mobilmaster.

För att svara på den frågan blev det tvunget för HD att påminna parterna om att frågor kring expropriation och ledningsrätt rör egendomsskyddet, och omfattas av EKMR: s första tilläggsprotokolls första paragraf. Detta lagrum pekar på vikten av att ha ett starkt egendomsskydd, där den enskilde bara behöver riskera att bli av med sin egendom efter grunder som anges i lag. Av den anledningen fann HD det väldigt olämpligt att tillåta en analog tolkning av LrL: s 2 §, och gav CS rätt i förhållande till Vodafone.

6.4 EG-direktiven

6.4.1 EG och telemarknaden

I takt med att de olika europeiska länderna växer sig alltmer samman, har behovet av harmoniseringar och enhetlighet på många områden blivit alltmer trängande. Den 7 mars 2002 antog europaparlamentet fem olika rättsakter som skulle harmonisera regelverket för elektroniska kommunikationer och anläggningar för detta. Man valde rättsakten *direktiv*, vilket ger en medlemsstat fria händer att välja tillvägagångssätt för att nå det av gemenskapen uppsatta målet. Tre av dessa direktiv rörde ämnen som denna uppsats handlar om: Ramdirektivet 2002/21/EG, Auktorisationsdirektivet 2002/20/EG och Tillträdesdirektivet 2002/19/EG. Medlemsstaterna skulle ha nått målen i direktiven senast den 24 juli 2003. Dessa direktiv resulterade senare i både en ny lag och i en lagändring i LrL som båda kommer att redogöras för längre fram.

EG-direktiven handlar om tillträde till varandras nät och nummer, samsändning från master och liknande. Dessa frågor aktualiserar också ExprL och LrL, men från ett annat perspektiv än den tidigare framställningen. Dessa direktiv handlar inte alls om förhållanden mellan enskilda markägare och statliga monopol eller privata teleoperatörer. De handlar först och främst om förhållanden mellan operatörer på telemarknaden. Som vi skall se kommer dock den svenska lagstiftarens vilja att följa EG-direktivens konkurrensförbättrande regler innebära tolkningar och lagändringar som får direkta följder för enskilda markägare.

6.4.2 Ramdirektivet

Ramdirektivet 2002/21/EG är den grundläggande rättsakten varifrån tillträdes- och auktorisationsdirektivet härstammar. Det sätter upp mål och principer som de andra direktiven skall uppfylla. Viktigast för den här uppsatsen är artiklarna 11 och 12. Här stadgas vikten av en fri och obunden prövning vid frågor som rör tillståndsgivning för upprättande av olika elektroniska kommunikationsfaciliteter, skyldigheten för en ägare till en sådan facilitet att använda den tillsammans med en konkurrent om det behövs, och att själva prövningen av användandet av faciliteterna är fri,

snabb, obunden och ger möjlighet till insyn i förfarandet. En parallell kan dras till hur det såg ut i Sverige innan 1993 och utförsäljningen av Televerket/Telia. Situationen på 1980-talet i Sverige var ju sådan att om någon ville konkurrera med Televerket om olika teletjänster, så var Televerket organet som skulle slita en eventuell tvist om tillträde⁴³. Att detta inte var populärt hos konkurrenterna kan man förstå.

Den svenska SOU: n som blev resultatet av detta direktiv menade att kraven som ställdes upp numera var väl uppfyllda i den svenska lagen tack vare reglerna i främst Förvaltningslagen SFS 1986:223⁴⁴.

6.4.3 Tillträdesdirektivet

Tillträdesdirektivet 2002/19/EG har som uttalat mål att främja en jämn konkurrens på marknaden för teletjänster vad avser tillgång till nät och olika faciliteter. Man vill alltså tillse att de gamla statliga monopolen i de olika medlemstaterna inte ska ha en fortsatt egenrätt till nät och frekvenser. Alla som vill starta ett företag inom branschen för elektroniska tjänster skall kunna göra detta, och inget företag skall ha en hävdvunnen gammal rätt till ledningar och master bara för att man själv en gång i tiden råkade vara ett statligt företag med monopol. Syftet med detta direktiv är att garantera att den typen av missbruk av gamla statliga monopol inte skall kunna ske. Direktivets betydelse ligger alltså främst i dess klart uttalade syfte att göra marknaden för digital-tv, bredband och mobiltelefoni så fri som möjligt. Man trycker t.ex. på skyldigheten för aktörer att samordna sina tjänster, och att i görligaste mån se till att man kan dela på, och samsända, från olika anläggningar⁴⁵.

Direktivet pekar alltså på vikten av en konkurrensutsatt telemarknad, där flera olika operatörer får en chans att verka, och där prövningen för tillträde till den redan existerande elektroniska infrastrukturen är fri och obunden.

6.4.4 Auktorisationsdirektivet

Auktorisationsdirektivet 2002/20/EG rör själva tillståndsgivningen till säljandet av olika elektroniska tjänster. Direktivet syftar till att harmonisera tillståndsgivande hos alla de fördragsslutande staterna, så att en högre grad av enhetlighet och samstämmighet råder⁴⁶. Man skall vara generös vid utdelandet av auktorisationer och tillståndsgivande. Vägran att utdela sådana får endast ske ”om detta är nödvändigt för att skydda intressen som rör allmän ordning, allmän säkerhet eller folkhälsa”⁴⁷. Vad gäller avgifter och ersättningar en sökande skall tillhandahålla när han vill utföra en åtgärd för att bygga ut eller förbättra sitt nät, ställer art. 13 i detta direktiv upp ett antal krav. Avgifterna skall vara sakligt motiverade, icke diskriminerande,

⁴³ Se 4 § i Teleförordningen, (SFS 1985:765).

⁴⁴ SOU 2002:83 s. 11.

⁴⁵ Tillträdesdirektivet 2002/19/EG art 4,5 och 10, samt punkterna 7,9,11, och 12 i inledningen.

⁴⁶ Auktorisationsdirektivet 2002/20/EG Art. 1.

⁴⁷ Auktorisationsdirektivet 2002/20/EG Art. 3.

proportionella, och öppet redovisade. Om avgifterna rör användandet och utnyttjande av mark för att sätta upp eller gräva ner ledningarna, skall de syfta till att säkerställa en så god hushållning av dessa resurser som möjligt. Detta stadgande handlar alltså i förlängningen om ersättning för ianspråktagande och samsändning från annans mast, och ger en liten fingervisning om hur en sådan skall bestämmas⁴⁸.

6.5 Lagen om elektronisk kommunikation

För den fortsatta framställningen och genomgången av LrL, EG-direktiv och enskildas äganderätt är det nu nödvändigt att göra ett stickspår till Lagen om elektronisk kommunikation, SFS 2003:389. Lagen har som syfte att garantera att samhälle och enskilda har tillgång till fungerande, kostnadseffektiva, säkra och pålitliga elektroniska kommunikationer. Detta skall uppnås genom en hög nivå av konkurrens och internationell harmonisering på telemarknaden. Det rör sig alltså om en lag som har samma mål som de tre EG-direktiven, och den var också en följd av dessa. Den ersatte den gamla Telelagen SFS 1993:597 och lagen om radiokommunikation SFS 1993:599. Den får betydelse i det här sammanhanget då det är den som ställer krav på olika Telekombolag att vid behov ge tillgång till varandras master så att man kan samsända från dessa. Utöver detta reglerar lagen en mängd andra frågor som kan uppkomma kring elektronisk kommunikation, men för den här uppsatsen är det främst bestämmelserna i lagens 4 kap. 4-12 §§ och 8 kap. 5-7 §§ som får betydelse. Dessa lagrum rör samtrafik och andra skyldigheter att lämna utrymme för en konkurrent⁴⁹. Lagstiftaren vill alltså öppna upp Telekommarknaden och underlätta för aktörer att verka på den. Då är konkurrensförbättrande åtgärder som de i 4 och 8 kapitlen viktiga. Men viktigast av allt är kanske den ”lagens anda” som den svenska lagstiftaren tyckt sig finna i EG-direktivens stadganden om konkurrensförbättrande åtgärder. Det var inte nog att uppfylla EG-direktivens ordalydelse, utan det blev även viktigt att ta ett stort och samlat grepp på andra områden för att underlätta för alla Telekombolag, små som stora, att bedriva sin verksamhet⁵⁰.

6.6 Motiven till den förändrade ledningsrätten

6.6.1 Inledning

EG-direktiven fick som vi redan sett efterverkningar i den svenska lagen. Lagen om elektronisk kommunikation var dock inte nog, utan man började även titta på andra möjligheter att underlätta för Telekombolag. Ett av dessa sätt skulle kunna vara att förändra ledningsrätten. Ville man göra detta fanns det två vägar att gå. Antingen fick man förändra eller tolka ExprL 2

⁴⁸ Se avsnitt 8.3.2 om EG: s ersättningsregler för samsändning från annans mast.

⁴⁹ Prop 2003/04:136 s. 11.

⁵⁰ SOU 2002:83.

kap. så att den definitivt omfattade mobilmaster, eller så fick man se till att LrL: s bestämmelser om ledningsrätt anpassades till att även gälla mobilmaster⁵¹. Man konstaterade ganska snabbt att en förändrad LrL var det bästa sättet⁵². Förklaringarna man lämnade till att just LrL valdes är flera. Den mest självklara och praktiska är att ExprL helt enkelt passar bättre vid större ingrepp än resande av en mobilmast på någons egendom. Anläggningar som sätts upp med stöd av LrL är i allmänhet mindre, och kanske till stor del nergrävda under jord. Av denna anledning är också LrL: s regler om tillståndsgivande mer generösa än ExprL: s dito⁵³. Väljer man denna förklaringsmodell kvarstår dock frågan om varför det var så viktigt för lagstiftaren att utöka ledningsrätten och göra det lättare att resa mobilmaster när det faktiskt inte finns något uttryckligt stadgande i EG-direktiven som påbjuder detta.

6.6.2 Konkurrens

Ovan redogjordes för några av skälen till att de nya reglerna om uppsättande av mobilmast infördes i LrL. Dessa skäl är dock mestadels av en rent praktisk natur, och lämnar inget svar på den grundläggande frågan om hur den svenska lagstiftaren i de tre EG-direktiven kunnat tolka in att en förändring av den svenska lagen alls är nödvändig. En massa mobilmaster restes ju trots allt innan år 2004.

En skiss till tänkbar förklaring skulle kunna vara denna:

EG-rätten har som huvudregel att det ligger på respektive medlemsstat att själv besluta om regler för egendomsskydd och äganderätt⁵⁴. Inte heller finns det i något av direktiven en bestämmelse som uttryckligen ålägger Sverige att utvidga ledningsrätten. Direktiven handlar först och främst om förhållandena mellan olika operatörer på Telekommarknaden, och hur förhållandena mellan dessa och medlemsstaterna (läs: gamla statliga monopol) skall regleras. SOU 2002: 83 föreslår en utvidgning av begreppet ”ledning” i LrL som skulle göra att mobilmaster faller inom begreppet. Förenklat ser alltså processen ut så här: EU beslutar om att införa rättsakter som skall göra det lättare för en aktör på Telekommarknaden att få tillgång till anläggningar en annan aktör har för att kunna samsända. Svenska lagstiftaren beslutar att stifta en lag för att säkerställa att detta genomförs⁵⁵. Den svenska lagstiftaren nöjer sig dock inte med detta, utan tolkar i direktivens syfte även in att ledningsrätten i Sverige måste förändras för att konkurrensen på telemarknaden skall vara sund.

Hur motiveras då utvidgningen av ledningsrätten med konkurrensmässiga skäl? Borde inte den gamla lydelsen av LrL göra det lika svårt för ALLA aktörer på Telekommarknaden att upprätta sina nät? Svaret på detta måste bli ”nej”. Problemet med Telekommarknaden är att den under större delen

⁵¹ SOU 2002:83.

⁵² SOU 2002:83 s.10.

⁵³ Jmf .LrL 12 § med ExprL 2 kap.

⁵⁴ Se EG-fördraget art. 295.

⁵⁵ Lagen om elektronisk kommunikation (SFS 2003:389).

av tiden det funnits elektroniska kommunikationer inte alls varit en marknad. Huvudregeln i de flesta länder, inte minst Sverige, har varit statliga monopol. Den svenska tolkningen av EG-direktiven måste ses ur detta ljus för att kunna förstås. Premisserna till direktiven är att det tidigare har funnits en stor ensam aktör på marknaden i varje medlemsland, sedan har telemarknaden avreglerats och denna aktör (T. ex Telia) har suttit på en stor del av de rent fysiska resurserna som behövs för att kunna bedriva verksamhet inom Telekombranschen. Man har haft tillgång till ledningar, till master, till basstationer osv. Dessa anläggningar ska då även kunna användas av nytillkomna aktörer på marknaden, då det annars skulle vara dålig konkurrens om t. ex alla av det gamla svenska Televerkets resurser per automatik förflyttades över till det privata Telia med ensamrätt. Och här någonstans ligger förklaringen till varför lagstiftaren ansåg att ledningsrätten skulle utökas. Ett företag som kan utnyttja gamla fasta ledningar, och erbjuda sina tjänster via telenät av det mer traditionella slaget, kommer i vart fall i teorin att ha en konkurrensfördel gentemot företag som erbjuder de nyare trådlösa tjänsterna. För att förhindra detta skall LrL alltså i fortsättningen vara *teknikneutral*⁵⁶.

6.6.3 Problemet med frivilliga avtal

Exakt VAD är det då för konkurrensfördelar leverantörer av fast telefoni kan tänkas ha gentemot leverantörer av mobil telefoni? Kan inte utbyggnaden av mobilnätet och de frågor som reses när man behöver sätta upp master och basstationer lösas på frivillig väg med nyttjanderättsavtal eller liknande? Jo, det kan man tycka, och ett flertal sådana avtal träffades mellan fastighetsägare och mobiloperatörer när det nya 3G-nätet byggdes ut. Man måste dock komma ihåg att det finns flera skillnader mellan avtal om nyttjanderätt av fastighet och upplåten ledningsrätt. Den kanske viktigaste är att ledningsrätt ges ”tills vidare”. Har man en gång fått ledningsrätt kan den bara upphävas vid en ny förrättning⁵⁷. Likaså har en innehavare av en ledningsrätt starkare sakrättsligt skydd vid t. ex en försäljning eller exekutiv auktion av fastigheten, än en innehavare av ett nyttjanderättsavtal. Även vid en fastighetsreglering har en innehavare av en ledningsrätt större skydd⁵⁸.

Vad har då egentligen detta för betydelse ur ett konkurrensrättsligt perspektiv? Svaret på den frågan är egentligen ganska enkel. Det har återigen att göra med frågor kring själva tillståndsprövningen av master och ledningar. Man kan tänka sig situationen att en leverantör av fast telefoni skall konkurrera med en leverantör av mobiltelefoni. Leverantören av den fasta telefonin har då ett klart konkurrensmässigt övertag om hans anläggningar omfattas av LrL, och har ett större skydd än hans mobila konkurrent. Den mobila konkurrenten kommer kanske att bli tvungen att hålla högre priser för att kunna ha möjlighet att skydda sig mot oväntade händelser som rör hans master och basstationer, eller för att vid en

⁵⁶ Prop 2003/04:136 s. 13.

⁵⁷ LrL 33 §.

⁵⁸ JB 7 kap 29 §.

omförhandling av nyttjanderättsavtal kunna erbjuda mer i betalning till fastighetsägaren. Kort och gott, konkurrensen skulle inte ske på lika villkor menar lagstiftaren, och på detta vis motiveras att EG-direktiven tas som intäkt för att utöka LrL till att även omfatta mobilmaster och basstationer.

6.6.4 Avslutande synpunkter

Som redogjorts för ovan anser sig lagstiftaren ha starka skäl för att med stöd av de tre EG-direktiven utöka möjligheterna att sätta upp mobilmaster på en fastighet även om fastighetsägaren motsäger sig det. Det har också redogjorts för hur lagstiftaren finner att de tre direktivens syfte av att förbättra konkurrensen på telemarknaden får återverkningar för den enskilde som innehar fastighet. Finns det då möjligen fler anledningar än de som ovan redogjorts för till att lagstiftaren väljer att placera reglerna om resandet av mobilmaster i LrL och inte i ExprL? Ja, förmodligen flera. En av dom framgår tydligt i propositionen som föregick lagändringarna i LrL. Det är nämligen så att ett förfarande av ExprL är dyrare än ett enligt LrL⁵⁹. Detta då tillstånd enligt ExprL prövas av i första hand regeringen, eller efter delegation till länsstyrelse eller annan myndighet när särskilda skäl föreligger och ärendet är av mindre vikt⁶⁰. Ledningsrätt anses som ett mindre ingrepp i enskildas egendom och förrättningen som skall pröva sådana sköts av lantmäterimyndigheten på orten⁶¹. Detta får till följd att prövningen blir billigare. Själva ersättningen för en ledningsrätt kommer dock att kosta lika mycket för den som söker den som om han hade sökt tillstånd för expropriation⁶². Det här är ett inte helt oproblematiskt argument. Som ovan redogjorts för i avsnittet om RF och EKMR är frågor kring personers egendom och det allmännas ingrepp i denna ytterst allvarliga, och att använda kostnadsskäl för att välja det ena eller andra alternativet är laddat.

Ytterligare en viktig fråga att ställa sig rör argumentet att en förändring av reglerna för ledningsrätt och expropriation måste ske av konkurrensmässiga skäl. Som det ovan redogjorts för i avsnittet om grundlagsskyddet för egendom i RF 2:18 anser lagstiftaren att skyddet för egendom är en av de mest skyddsvärda rättigheter som finns. Därför, om det skulle vara så att konkurrensfrämjande lagstiftning äger tyngre vikt än det grundlagsfästa egendomsskyddet för tredje man står svensk lag kanske inför en ny rättslig situation.

Själva diskussionen om förhållandet mellan privata aktörer och allmännyttan tar inte lagstiftaren upp i förarbetena till ändringarna i LrL. Men den syns i några av de avvikande åsikterna och i vissa betänkanden, och den här uppsatsen skall redogöra för dessa i följande avsnitt⁶³.

⁵⁹ Prop. 2003/04: 136 s. 14.

⁶⁰ ExprL. 3 kap. 1 §.

⁶¹ LrL. 5 §.

⁶² ExprL 4 kap. används även vid ersättningsberäkning för beviljad ledningsrätt.

⁶³ SOU 2002:83 s. 99, se även kap. 7 i denna uppsats.

7 Skillnader mellan expropriation och ledningsrätt

7.1 Inledning

Som ovan redogjorts väcker lagstiftarens vilja att placera de nya reglerna för mobilmaster i LrL eventuellt en del frågor av principiell karaktär. Den kanske allvarligaste rör då främst frågan om innebörden av frasen ”angelägna allmänna intressen” i RF 2:18, och hur denna egentligen skall tolkas. Detta sett i skenet av bla konkurrensfrämjande lagstiftning. Det har ovan också redogjorts för hur EKMR möjligen erbjuder ett lägre skydd för enskildas äganderätt än den svenska RF⁶⁴. Redogörelserna för detta har dock inte vara fullt uttömmande, och för att komma vidare i diskussionen blir det nödvändigt att ta en närmre titt på samspelet mellan en enskilds intresse av att fritt få förfoga över sin mark, statens/privat aktörs intresse av att bygga ut infrastruktur, och olika lagar. För att göra detta kan den äldre rättsordningen rörande mobilmaster tjäna som exempel.

7.2 Fördelar med den gamla ordningen

Redogörelsen för ”den gamla ordningen” får ta sin början i rättsläget som det såg ut innan ändringarna i LrL genomfördes 2004⁶⁵. Som redan redogjorts för, var läget då som sådant att alla på marknaden agerande mobiloperatörer hade med ett stort antal enskilda markägare, företag och organisationer tecknat avtal om nyttjanderätt för att kunna sätta upp mobilmaster⁶⁶. Detta skedde överallt i Sverige i såväl städer som landsbygden. Utvecklingen med de frivilliga avtalen gick snabbt, och tog stop först i och med de nya reglerna i LrL⁶⁷.

Förekomsten av dessa avtal kunde kanske anses snedvrída konkurrensen men bar även med sig en del klara fördelar⁶⁸. För operatörerna innebar de frivilliga avtalen att man snabbt och smidigt fick tag i mark att sätta upp antenner på utan att behöva gå igenom ett krångligt tillståndsförfarande med prövning om expropriation, och för de enskilda markägarna var avtalen ett sätt att som regel få bättre betalt än om egendomen hade exproprierats.

Med en utbyggnad av mobilnätet som sker på frivillig väg, kommer man förr eller senare att stöta på någon som inte vill teckna upplåtelseavtal. För den som då vill sätta upp mobilmaster finns två val: antingen teckna avtal

⁶⁴ Se kapitel 3 om EKMR och egendomsskydd i RF.

⁶⁵ Se avsnittet 6.3 om LrL innan 2004.

⁶⁶ Bla lantbrukarnas riksförbund, fastighetsägarna, svenska kommunförbundet och Sveriges allmännyttiga bostadsföretag. Se SOU 2002:83 s. 98.

⁶⁷ SOU 2002:83 s. 98.

⁶⁸ Se ovan, avsnittet 6.6.3 om problemet med frivilliga avtal.

med en granne till den första markägaren och uppnå täckning i alla fall, eller använda sig av ExprL och kräva att regeringen eller av regeringen förordnad myndighet medger expropriation med stöd av 2 kap. 2 och 3 §§ ExprL⁶⁹. Det första alternativet är såklart det bästa, men fall kan uppkomma då detta inte är gott nog. Man uppnår kanske inte tillräckligt stor täckning genom att sända från grannens fastighet. Då återstår alternativ 2. Och detta borde kunna innebära följande:

Till att börja med, om regelsystemet för ianspråktagande av mark bygger på frivillighet först och främst, så kommer färre människors egendom att tas i från dem tvångsvis. Detta måste i grunden vara en bra sak. För det andra, om en prövning skall ske med stöd av de ovan nämnda lagrummen i ExprL, så kommer kraven på ”allmänt behov” förmodligen vara högre. Detta då LrL inte verkar ställa upp samma höga krav som ExprL på att åtgärden skall fylla ett behov för det allmänna. Resultatet av dessa förfaranden blir då att en större del av ianspråktagandet av mark för mobilmaster kommer ske på frivillig väg, och för de fall då frivillighet inte finns, prövar man fallet med ExprL, och ser om det verkligen finns ett ”allmänt behov” av att expropriera marken⁷⁰. Vid en tillämpning av LrL uppställs inte dessa krav på prövning av det allmänna behovet, bara att åtgärden syftar till att göra något för ”allmänt ändamål” och detta kan mycket väl vara en viktig skillnad⁷¹. Den första sentensen talar om att det måste finnas ett behov från allmän synvinkel att göra något, det andra att allmänheten skall kunna njuta frukterna av detta något.

LrL 6 § talar förvisso om att en tvångsmässig åtgärd inte skall utföras ”om ändamålet lämpligen bör tillgodoses på annat sätt eller olägenheterna av upplåtelsen från allmän eller enskild synpunkt överväger de fördelar som kan vinnas genom den”. Men detta yttrande säger ingenting om att åtgärden skall vara nödvändig från allmän synpunkt. Denna skillnad lagarna emellan kan mycket väl vara den avgörande faktorn när det gäller att bestämma sig för vilken utav lagarna som bäst lever upp till kravet i RF 2:18 på ”angelägna allmänna intressen” när man tillståndsprövar mobilmaster. Kanske är det helt enkelt som så, att skillnaden mellan ”allmänt behov” i ExprL och ”allmänt ändamål” i LrL kan anses avgöra frågan. Dvs, då ExprL eventuellt ställer upp ett högre krav än LrL, borde ExprL kanske ha blivit den lag som används vid prövningen av sådana fall där en privat aktör som ett Telekombolag vill komma åt en annan privatpersons egendom. Man skulle alltså lägga en större vikt vid frågan om enskildas äganderätt och det allmännas behov, och en mobilmasts som reses av ett Telekombolag skulle inte bara per automatik ses som ett så litet ingrepp att det kan anses omfattas av LrL. Ingreppet kan ju mycket väl rent fysiskt vara rätt litet, men kanske

⁶⁹ Frågan om LrL i sin gamla lydelse var tillämpbar på mobilmaster prövades av HD i fallet Ö 956-03, och som ovan redogjorts för, fann man att den inte var tillämpbar på mobilmaster.

⁷⁰ Som vi redan sett sker ju även prövningar enligt LrL betydligt längre ner i den förvaltningsrättsliga hierarkin än prövningar enligt ExprL.

⁷¹ Jmf 2§ LrL med 2 kap. 2§ ExprL.

måste det ses i skenet av något större och viktigare. Den enskilda medborgarens rätt att förfoga fritt över sin egendom.

Gjorde man på detta viset, skulle tvångsvisa uppsättningar av master även fortsättningsvis kunna göras, men kanske skulle användandet av ExprL innebära en större restriktivitet vid tillståndsgivningen.

8 Ersättningsberäkningen

8.1 Grundlagen och ersättnings storlek

De gånger då den svenska grundlagsregeln om egendomsskydd varit uppe för omarbetning och förändring, har alltid väckts frågan om inte grundlagen i sig borde ha med sig ett stadgande om hur stor ersättningen för exproprierad egendom skall vara. Det har föreslagits att ta in ord som ”skälig” eller ”skadelös” i grundlagsregeln för att ge en viss fingervisning om hur stor ersättningen skall vara. Inga av dessa förslag har dock kommit med i lagtexten, vare sig under omarbetningen av egendomsskyddet i grundlagen på 70-talet eller 90-talet. De framförda argumenten mot detta har för det mesta varit likadana. Man har varit rädd att, då grundlagsregeln om egendomsskydd har ett så allmänt användningsområde, effekter av ett stadgande där om ersättningsnivåer kunnat få oöverskådliga konsekvenser. Vissa innebär dock lag i grundlagsregelns egendomsskydd vad gäller en ersättnings storlek. T. ex har man länge ansett att s k. ”symboliska ersättningar” aldrig torde kunna komma i fråga, och att huvudregeln skall vara ”full ersättning”⁷². Beräkning av ersättningen skall ske efter grunder som anges i lag⁷³.

En annan fråga som uppkommer när man diskuterar frågor om ersättning och RF 2:18 är om man i RF 2:18:s *stadgande i sig* kan läsa in någon önskan av lagstiftaren att ersättningen skall beräknas på något visst vis. En möjlig indikator på vad RF 2:18 skulle kunna tänkas säga om ersättnings storlek skulle kunna vara ungefär följande:

När lagstiftaren i RF 2:18 talar om att ersättning skall utgå om ”*skada uppkommer som är betydande i förhållande till värdet på denna del av fastigheten*”, borde lagstiftaren med detta mena att skadan måste vara ganska stor för att den skall kunna ersättas. Vid en första läsning av lagrummet skulle man kunna tro att vad lagstiftaren talar om är *skaderekvisitet* som används i ExprL och i skadeståndsrätten, men förmodligen är så inte fallet. Skaderekvisitet ställer inte upp något krav på ”*betydande*” skada i förhållande till värdet på egendomen. Det verkar mer sannolikt att lagstiftaren velat att ersättningsberäkningen skall vara generösare än så. En genomgång av principerna för ersättningsberäkningen i ExprL ger i vart fall stöd för den uppfattningen⁷⁴. Sedan kan såklart en sådan läsning av RF 2:18 även angripas med argumentet att principer om ersättning för ianspråktagande av egendom inte bör bestämmas utifrån så luddiga uttolkningar av lagar. Sådana principer bör vara mer klara och lättfattliga än så.

⁷² För en klagörande genomgång av detta, se SOU 1993:40 s. 41-43.

⁷³ Prop. 1993/94:117 s. 49.

⁷⁴ Se avsnitt 8.2 nedan om ersättningsberäkning enligt ExprL och LrL.

8.2 Ersättningsberäkningen och skaderekvisitet

Expropriationsreglerna vi har idag har drivits igenom under en lång och bitvis ganska förbittrad politisk kamp. Efter 1734 års lags stadgande om möjligheten för statsmakten att tvångsvis ta mark för att anlägga väg, händer inte så mycket på området i Sverige tills 1845 års allmänna expropriationsförordning kom⁷⁵. Staten fick med denna en utökad rätt att expropriera, men också en utökad ersättningsskyldighet. Denna förordning var väldigt generös med ersättning för exproprierad mark, och stadgade att den enskilde som fått sin egendom frånhänt honom hade rätt till inte mindre än 150 % av marknadsvärdet i ersättning. Ganska snart upptäckte dock lagstiftaren att detta ersättningssystem var alltför kostsamt. Redan 1866 fick man ändra reglerna, och börja betala ut endast marknadsvärdet istället⁷⁶. Förmodligen kan man här se hur två av 1800-talets två stora samhällseliga synsätt och fenomen krockar. Å ena sidan har den centraliserade statsmakten vid det här laget vuxit sig väldigt stark, och den har nu helt nya teknologiska landvinningar att ta hänsyn till (t. ex järnväg) å andra sidan är 1800-talet borgerlighetens och den nymornade industrialismens och den ekonomiska liberalismens tidevarv, med dess *laissez-faire* syn på ekonomin och samhällslivet. Konflikten är alltså lika given som den är klassisk. Enskild mot stat, egendomsskyddet mot det allmännas bästa.

Nästa steg i utvecklingen togs 1917, då Sverige fick en ny ExprL. Även enligt denna skulle ersättning för ”fastighetens fulla värde” utges⁷⁷. Man var tidigt medveten om att en fastighet som låg bra till för att exploateras av staten kunde få en värdestegring just av detta, och införde därför i lagen ett stadgande som gjorde det klart för eventuella fastighetsspekulanter att ett sådant mervärde skulle räknas bort vid fastställelsen av ersättningen⁷⁸. Inte desto mindre sade dock förarbetena om den enskilde att ”hans ekonomiska ställning såsom helhet bör lämnas orubbad”⁷⁹.

Utvecklingen under 1900-talet gick sedan framåt, med ett alltmer ökande behov från statsmakternas sida att utveckla infrastruktur och allmän bebyggelse. De gamla reglerna hängde inte med, och 1972 fick Sverige en ny ExprL.

I ExprL som kom 1972 infördes reglerna om ersättningsberäkningen i 4 kapitlet 1 paragrafen. Jämfört med tidigare lag på området skilde sig innebörden markant. När utredningen kring den nya ExprL. gjordes stod det klart att de regler som skulle gälla för expropriation i framtiden skulle bli striktare vad gällde ersättningsnivåer. Man konstaterade från utredningens sida att det fanns ett par olika vägar att gå för att finna ett nytt sätt att

⁷⁵ B. Bengtsson, Speciell fastighetsrätt miljöbalken s. 111.

⁷⁶ B. Bengtsson, Speciell fastighetsrätt miljöbalken s. 112.

⁷⁷ 7 § 1 st. 1917 års ExprL. (SFS 12/5 1917).

⁷⁸ 8 § 1917 års ExprL. (SFS 12/5 1917). Den sk. ”presumtionsregeln”, vars motsvarighet finns även i 1972 års ExprL.

⁷⁹ 1908 års expropriationskommitté. Betänkande den 15 september 1910 s 134.(Riksdagstrycket år 1913, 2 saml, 2 avd, 1 band.)

beräkna ersättningen på. Från kommunernas sida hade det sedan en lång tid tillbaka kommit klagomål på att ersättningen vid expropriation tenderade att bli alldeles för hög. I de breda folklagren, sade man, var det en allmänt spridd uppfattning att just att behöva frånhända sig sin egendom via expropriation var något av en vinstlott. Anledningarna till att det hade blivit på detta viset trodde man var flera. Dels så drabbade ju inte den höga expropriationsersättningen ”någon fattig”, då den i regel utbetalades av kommuner och stat. Dels så fanns det hos folk i allmänhet en övertygelse om att expropriation var en i grunden ganska tveksam inskränkning i den privata äganderätten, och detta motiverade en väl, för att inte säga mycket väl, tilltagen ersättning. Ytterligare en faktor man trodde spelade in, var att den institution som hade att handha olika expropriationsmål, expropriationsnämnden, var ensam instans. Dvs. det fanns en risk att då denna nämnds beslut inte kunde överklagas, den hellre ”friade än fällde”⁸⁰. Frågan var då hur de nya reglerna skulle utformas. Utredningen som gjordes i frågan konstaterade ett par saker⁸¹.

Den tidigare rättspraxisen på området skulle inte bli avgörande för den nya beräkningsformen. En sådan utredning borde kunna visa på hur vanligt det var med över- respektive undervärdering, och kanske medfört kritik av denna. Men arbetet med den nya lagen skulle inte ha så våldsamt mycket att vinna på att man bara tittade i backspeglarna. Istället, resonerade man, var det viktigt att ta ett nytt principiellt grepp på frågan. Man skulle alltså försöka att ta fram hållbara principer för själva beräkningen, och sedan skulle dessa användas i lagen. Frågan var dock vilka dessa principer skulle vara.

Till att börja med slog man fast att uppskattningen av en enskilds förlust inte skulle göras utifrån vad den enskilde en gång i tiden betalat för egendomen. Istället skulle ersättningsnivån sättas utifrån vad han kunde förväntas få i framtiden vid en försäljning eller användande av egendomen. Man skulle inte heller använda sig av någon presumtionsregel åt det ena eller andra hållet i de fall då den exproprierade och den exproprierande inte kunde enas om en summa. Sådana presumtioner hade använts tidigare, och alltid lett till en förskjutning av ersättningsvärdet.

Istället sa man, skulle man ta intryck från skadeståndsrätten och RB 35:5⁸². Båda dessa saker talade för att en myndighet som hade att göra en uppskattning av värdet skulle vid oklarheter se till att ersättningen blev ”skälig”. Just att sammanknyta frågor kring expropriation med skadeståndsrätt tyckte man var en logisk och rimlig väg att gå, då frågorna i de båda rättsområdena ju ofta liknar varandra.

Denna sammankoppling skulle borga för att ersättning fr.o.m. nu skulle utges för fastighetens ”värde”, och inte ”fulla värde”. Vad som menades med detta var inte helt uppenbart, men ett var säkert: Det skulle i det flesta fall inte röra sig om lika generösa ersättningar som tidigare. Värde som tillförts en fastighet som en följd av samhällets egna insatser skulle räknas bort från det

⁸⁰ SOU 1969:50 s. 156.

⁸¹ SOU 1969:50 s. 156-157.

⁸² SOU 1969:50 s. 158.

tänkta marknadsvärdet, och sedan skulle detta bli avgörande för ersättningen⁸³. Här skulle en presumtionsregel finnas där onormal värdestegring som skett på en fastighet inom de senaste tio åren från det att talan om expropriation väckts skulle räknas som en följd av stegrande förväntningar på marken pga. samhällets åtgärder. Detta om inte fastighetsägaren kunde visa på att värdestegringen skett som en följd av något annat. Alltså, i fortsättningen skulle marknadsvärdet på fastigheten vara avgörande för ersättningsnivån, men presumtionsregeln och inlånade principer från skadeståndsrätten skulle garantera att denna ersättning inte blev för hög. Vad gällde själva fastslagandet av vad som skulle räknas som marknadspris, skulle man lämna det gamla systemet med att beräkna eventuell framtida avkastning från fastigheten (Utom vid expropriation av hyresfastigheter) och istället se till priserna som likartade fastigheter på orten sålts för. På detta sätt kom priserna på kommunernas fastighetsköp att få en avgörande betydelse, då kommunerna ofta har ett dominerande inflytande på fastighetsmarknaden på respektive ort. Man skulle också ta in i beräkningen priser på fastigheter som sålts till kommunen under expropriationshot, eftersom sådana fastigheter oftast sålts till ett pris som motsvarade det köparen och säljaren hade kunnat förvänta sig om expropriationen blivit av⁸⁴. Det är alltså viktigt att ha klart för sig att syftet med reglerna inte var att den som fick sin egendom exproprierad skulle gå med vinst, utan att han skulle bli *skadelös*. Självklart blir det dock en svår gränsdragningsfråga var det ena börjar och det andra slutar.

Man delade upp ersättningen i 3 olika typer:

1. Löseskilling. Ersättning för fastighet som till sin helhet blivit exproprierad.
2. Intrångsersättning. Används vid delexpropriation. Man gör en sammanräkning av löseskillingen för den delen av fastigheten som blivit exproprierad, och slår samman den med ersättningen fastighetsägaren har rättighet att få för skadan och intrånget på delen av fastigheten han behåller.
3. Ersättning för personlig skada. Andra förluster fastighetsägaren och andra kan göra som en följd av expropriationen. Punkterna 1 och 2 har att göra med den reella värdeförändringen av fastigheten, medan punkten tre har att göra med skador som är av en mer ideologisk karaktär. Bara förändringar enligt punkterna 1 och 2 kan alltså förändra t.ex. en inteckningshavares rätt⁸⁵.

Dessa principer och regler som kom att gälla för ExprL om ersättningsberäkning, kom sedan att gälla för andra fastighetsrättsliga lagar⁸⁶. På nittioalet inkorporerades EKMR som svensk lag, men detta fick ingen betydelse för ersättningsberäkningen⁸⁷.

⁸³ Prop1972:109 s. 230, resultatet syntes sedan i ExprL. 4:2 §.

⁸⁴ B. Bengtsson, Speciell fastighetsrätt miljöbalken s. 131, och Prop 1972:109 s. 237.

⁸⁵ B. Bengtsson, Speciell fastighetsrätt miljöbalken. s. 130.

⁸⁶ Se LrL 13 § och AnL 13 §.

⁸⁷ Om EKMR:s ersättningsregler, se avsnittet 3.2 om europarätt och svensk grundlag.

8.3 Förändring av ersättningsberäkningen

8.3.1 Ersättningar och avregleringar

När reglerna för ersättningsberäkning enligt ExprL och andra fastighetsrättsliga lagar lades fast under 70-talet, var det långt kvar till avregleringarna som skulle förändra det svenska samhället på 90-talet. Detta väcker frågan om det möjligen kan vara så att en del av de regler och principer som finns på området har blivit obsoleta? Den sk. *Skadep principen* som varit den grundläggande principen för ersättningsberäkning i expropriationsmål kanske måste överges eller revideras⁸⁸?

Som vi sett ovan så är huvudregeln i ExprL och i LrL att den som fränhänds sin egendom skall lämnas ”skadelös”. Frågan blir då om den kraftiga avregleringen av olika marknader som skett sedan nuvarande ExprL tillblivelse 1973 på något vis motiverar en förändring av detta. Då de statliga monopolerna i många fall avskaffats och ersatts av vinstdrivande företag, är det kanske befogat att låta dessa betala en högre ersättning för ianspråktagen egendom än vad de hade behövt om de nuvarande ersättningsreglerna i ExprL tillämpas.

Ett första förslag till förändrad och utökad ersättningsrätt skulle kunna göras genom att jämföra ersättningsregler i Minerallagen (SFS 1991:45) och Lagen om elektronisk kommunikation med reglerna i ExprL.

8.3.2 Ersättningsbestämmelser i MinL.

De grundläggande ersättningsreglerna i MinL är samma som används i LrL och ExprL⁸⁹. Dock har lagen förändrats lite på senare tid, och denna förändring kan få betydelse vid en närmre granskning av ersättningsregler vid just Telekombolags ianspråktagande av enskilda mark.

I oktober 2000 avgav en särskild utredare betänkandet SOU 2000: 89 *minerallagen, markägarna och miljön*. Utredaren hade haft som uppgift att se över minerallagen och förhållandet mellan gruvnäringens behov, enskildas äganderätt och miljöskydd. Ett av förslagen utredaren lade fram var att en markägare skulle ha rätt till en viss del av det brutna mineralets värde. Dvs, själva ersättningen för den ianspråktagna marken skulle fortsätta att bestämmas via ExprL och skaderekvisitet, men utöver detta så skulle markägaren få del i vinsten som prospektören gör. Detta förslag behandlades senare i en rapport⁹⁰, där man fann att förslaget i princip var bra, och att ett sådant förslag skulle stämma bättre överens med allmänhetens rättskänsla. Det hela resulterade i att det i MinL 7:7 § infördes

⁸⁸ Att även andra ersättningsregler i ExprL, också borde ändras kan man diskutera. Se t. ex Thomas Karlbro's artikel ”Har expropriationslagens presumptionsregel spelat ut sin roll?” i SvJT s. 537 f.

⁸⁹ MinL 7:4 §.

⁹⁰ Ds (2002:65) Inför en ändrad minerallag, vissa kompletterande mineralpolitiska frågor.

en regel som b.l.a sade⁹¹: ” Vid bearbetning skall koncessionshavaren för varje kalenderår betala en mineralersättning. Ersättningen skall motsvara två promille av det beräknade värdet av de mineral som omfattas av koncessionen och som har brutits och uppfodrats inom koncessionsområdet under året.” Vidare sade man att: ”Av ersättningen skall tre fjärdedelar tillfalla fastighetsägare inom koncessionsområdet och en fjärdedel staten. Om det finns flera fastigheter inom koncessionsområdet, skall ersättningen till fastighetsägare bestämmas efter varje fastighets del i området. Ersättningen skall fastställas efter förhållandena den 31 december det år ersättningen avser.” Det rör sig alltså om en ersättning baserad på vinsten prospektören gör på fastighetsägarens egendom. Det skulle inte ligga så långt borta att motivera något liknande även när det gäller ledningsrätt och mobilmaster. En markägare som då får rätten till sin egendom inskränkt skulle kunna, utöver själva expropriationsersättningen, även ha rätt till en årlig del i vinsten operatören gör på den masten. Ett visst problem uppstår dock vid ett sådant förslag. Avtalen mobiloperatörerna har med staten säger att man skall uppnå en viss bestämd täckning, dvs. det är inte alla master som går med vinst. En del går t.o.m. med förlust. Men då skulle problemet ändå relativt lätt kunna lösas genom att ersättningen beräknades på ett schablonvärde av det genomsnittliga antalet ringda samtalen från alla master en operatör har sammanlagt eller liknande. En sådan ordning hade nog kunnat fungera väl, då de huvudsakliga reglerna om ersättning enligt ExprL fortfarande behållits, men dessa hade kompletterats med liknande vinstdelningsregler som de i MinL. Detta hade nog också stämt bättre överens med allmänhetens rättskänsla.

8.3.3 EG:s regler om ersättning för samsändning från annans mast

Som redogjorts för ovan, har EG:s direktiv på Telekom-området haft en djup och betydande inverkan på den svenska LrL och dess reglering av mobilmaster. Dessa direktiv har av lagstiftaren tolkats extensivt⁹². Den extensiva tolkningen av dessa direktiv kan kanske också få följderna för hur man borde ställa sig i ersättningsfrågor som rör förhållandet mellan enskilda och Telekom-operatörer.

Lagen om elektronisk kommunikation har som syfte att underlätta konkurrens på Telekom-marknaden. En av grundidéerna med detta är att olika aktörer på marknaden skall vara skyldiga att samarbeta och släppa in varandra för att främja konkurrensen. Följderna av detta kan bli att ett bolag t. ex är tvungen att låta en konkurrent mot ersättning få använda sig av en mast man har. Man kan alltså tänka sig en situation där ”Telekombolag 1”. fått en rätt att sätta upp en mast med stöd av LrL på en enskilds mark mot sedvanlig ersättning enligt skadepincipen och ExprL ersättningsregler. ”Telekom-bolag 2” hör senare av sig till ”Telekombolag 1” och säger att man skulle vilja samsända från denna mast. Det rör sig alltså om ett i grunden expropriativt förfarande mellan ”Telekombolag 2” och

⁹¹ SFS 2005:161.

⁹² Se avsnitt 6.5 om lagen om elektronisk kommunikation.

”Telekombolag 1”. Självklart har då ”Telekombolag 1” rätt till ersättning för att de låter en konkurrent använda sig av deras mast.

Hur bestäms då denna ersättning?

Jo, Lagen om elektronisk kommunikation 4 kap. 14 § säger följande:

”En operatör får även i annat fall än enligt 8 5 § förpliktas att mot marknadsmässig ersättning tillhandahålla samlokalisering eller andra möjligheter till gemensamt utnyttjande av egendom eller annat, om det krävs för att skydda miljö, folkhälsa eller allmän säkerhet eller för att uppnå mål för fysisk planering.”

Nyckelordet här är såklart ”marknadsmässig ersättning”, som inte borde kunna tolkas på något annat vis än att ”Telekombolag 1” är i sin fulla rätt att gå med vinst på uthyrningen av sändningskapaciteten.

I motiven till lagrummet kan man utläsa följande⁹³:

”Ersättning för utnyttjande av annans egendom med stöd av bestämmelsen skall vara marknadsmässig. Därvid måste dock bortses från det förhållandet att den berättigade parten i ett aktuellt fall ofta saknar alternativ. Ledning måste då istället sökas från det förhållandet där en fungerande marknad finns eller så får priset vid en tänkt marknad uppskattas efter skälighet”

Något mer om ersättningens storlek sägs ej i motiven till lagen, men av lagtextens och motivens lydelse står det klart att vad som menas inte är de vanliga ersättningsreglerna som de kommer till uttryck i ExprL. Knyter man an allt detta till resonemanget ovan om ”Telekombolag 1” och ”Telekombolag 2”, så får vi alltså situationen att ”Telekombolag 1” bara behöver utge ersättning enligt skadepincipen till fastighetsägaren när man reste sin mast, men är sen i sin fulla rätt att ta ut marknadsmässig ersättning från ”Telekombolag 2” om detta bolag vill samsända från denna mast. Följden av detta skulle kunna bli att om ersättningarna för de båda fallen ”resa egen mast” resp. ”samsända från annans mast” inte bestäms med hänsyn tagen till båda alternativen, riskerar man en situation där onödigt många master reses. Det borde förmodligen finnas någon sorts garanti för att kostnaderna för att resa egen mast ALLTID måste bli dyrare än att samsända från annans. Detta för att säkerställa att människors äganderätt till sina fastigheter skyddas så långt det bara är möjligt⁹⁴. Utöver detta, så borde kanske en eventuell vinst ett Telekombolag gör på att hyra ut sändningskapacitet från en av sina master till viss del tillfalla fastighetsägaren till marken masten står på. Detta skulle kunna vara en del till av den vinst som Telekombolaget måste betala ut om man från lagstiftarens sida tog intryck av MinL regler om ersättning till markägare enligt föregående avsnitts resonemang.

⁹³ Prop. 2002/03:110 s. 382.

⁹⁴ Förmodligen är ”resa egen mast” -alternativet i princip alltid dyrare, men det borde förmodligen inte ens finnas utrymme för chansen att det inte skulle kunna vara det, då detta genast kommer få återverkningar på egendomsskyddet.

9 Slutsatser

9.1 Tankar om äganderätten och mobilmaster

När denna uppsats nu närmar sig slutet börjar det bli dags för några avslutande summeringar. Som ovan redogjorts för väcker den förändrade lagstiftningen på mobilmasters område en mängd frågor

I vilken mån dessa frågor är av större eller mindre rättslig betydelse beror ganska mycket på vilken inställning man har till ordalydelsen av RF 2:18. B. Bengtsson hävdar att den nuvarande grundlagsregeln i RF 2: 18 går avsevärt längre än vad lagstiftaren nog egentligen menat. Han läser till och med in i 2:18 RF:s lydelse efter 1994 att en ersättning skall utgå även när en markägare hindras av staten att göra något på sin fastighet som är direkt skadligt för miljön och omgivning⁹⁵. Med detta skulle då Sverige egentligen just nu ha ett unikt stark grundlagsskydd för äganderätten. Ett skydd man aldrig tidigare haft.

I historisk tid har statsmakterna i princip alltid givit sig själva rätten att vid behov bestämma hur jord, skog, vatten eller berg skall brukas. Olika hänsyn har tagits som idag många gånger skulle ha kallats ”miljömässiga”, även om det då främst rörde sig om ett rationellt och lönande sätt att behålla och kunna fortsätta bruka resurser⁹⁶. (Ett exempel på detta skulle kunna vara hur man på sexton och sjuttonhundratalet såg till att nyanlägga ”mastskogar” man högg ner, för att tillförsäkra att den svenska flottan skulle ha mast och bordläggningsvirke på 1900-talet.)

Vad som är viktigt att komma ihåg, är att B. Bengtssons åsikter om RF 2:18 inte är allmänna inom rätten. Det har inte avdömts några rättsfall som klart och entydigt pekar på att RF 2:18 borde tolkas hårdare, utan än så länge stämmer tillämpningen av detta lagrum väl överens med EKMR:s motsvarande regler. En kvalificerad gissning är att det kommer så förbli. Men skulle en förändring av praxis ske åt detta håll, kan man tänka sig att en av följderna av detta hade blivit att en omarbetning av systemet och lagarna som rör tillståndsgivande vid uppsättning av mobilmaster måste ske. Följande frågor hade förmodligen blivit tvungna att ställas:

1. Kan konkurrensrätt gå före tredje mans egendomsskydd?
2. Skulle en striktare tillståndsgivning kunna ske utifrån ExprL, och kan överhuvudtaget ExprL användas som prövningslag?
3. Borde ersättningsreglerna i LrL förändras?

Frågorna 1 och 3 skulle även kunna vara relevanta att ställa i dagsläget. Även om man inte anser att RF 2:18 ska tolkas hårdare, hade man ändå mycket väl kunnat tycka att de genomförda förändringarna i LrL 2004, trots att de kanske var helt nödvändiga, borde ha haft sin grund i något annat än konkurrensfrämjande lagstiftning på en marknad som inte den enskilde

⁹⁵ B. Bengtsson, Grundlagen och fastighetsrätten s. 141-142.

⁹⁶ Carlman, Framtiden i förfädernas händer s. 171.

markägaren har något med att göra. Man skulle även kunna ta den förändrade MinL. och Lagen om elektronisk kommunikations stadganden om ersättning som en anledning till att finna ett annat system för ersättningsberäkning vid fall då privata subjekt tvångsvis vill komma över egendom.

Utöver detta, så skulle det även kunna behövas ett klargörande hur egentligen RF2:18:s stadgande om "*angelägna allmänna intressen*" skall förhålla sig till frågan om proportionalitet. Som läget är nu kan en proportionalitetsbedömning gjord utifrån olika speciallagar eller Europarätt ge att "*angelägna allmänna intressen*" får ge vika för enskildas intresse. Detta innebär kanske en motsägelse, då RF 2:18:s stadgande kan tolkas som att det borde ha varit tänkt att vara definitivt och förmodligen ovillkorligt. Dvs. föreligger det "*angelägna allmänna intressen*" att göra något, ja då får den enskildes rätt helt enkelt sättas åt sidan. Att låta en enskilds rätt gå före något som anses vara angeläget ur ett allmänt intresse devalverar kanske betydelsen av vad detta angelägna allmänna intresse är? Prövningen borde kanske inte först och främst uppehålla sig vid frågan om proportionalitet, utan vid frågan om det föreligger ett "*angeläget allmänt intresse*" eller ej. Skulle svaret bli "ja", skulle frågan med detta vara avgjord till det allmännas fördel, skulle svaret bli "nej", skulle det fortfarande finnas utrymme för en proportionalitetsbedömning. En sådan ändring av tillämpningen och tolkningen av RF 2:18 skulle få betydelse på en mängd områden, inte bara fastighets och miljörättsliga, och hade eventuellt kunnat leda till en något mer klar och logisk sammanjämkning av proportionalitetsprincipen och grundlagen

9.2 Vinstintresset och miljön

Den här uppsatsen har huvudsakligen uppehållit sig vid frågor kring just mobilmaster. Dessa har fått bilda den ram och den avgränsning uppsatsen behövt för att kunna föra diskussionen om mark och äganderätt ur ett vidare perspektiv. I vilken mån kan då dessa slutsatser användas inom andra områden? Denna fråga är inte helt lätt att svara på, men ett försök till detta skulle kunna vara ungefär detta:

Att RF 2:18 skall tolkas restriktivare än vad den görs i nuvarande rättstillämpning är en åsikt, och inget rättsligt faktum. Som synes finns det dock en del skäl för att förfäkta denna, och väljer man att anse detta så får det följder inom en mängd områden, inte bara miljö- och fastighetsrättsliga⁹⁷. Klart är i vart fall, att en sådan tolkning måste innebära en tydlig förändring i förhållandet stat/enskilda. På fastighetsrättens och miljörättens område så kan en sådan tolkning få både negativa och positiva konsekvenser, helt enkelt beroende på om det är staten eller ett privat bolag som vill exploatera, (Som i fallet med just mobilmaster) eller om det är den enskilde markägaren. Traditionellt så stöter man i miljörätten oftast på fallet att det är markägaren som vill exploatera en resurs, och att det är den

⁹⁷ För den som vill fördjupa sig i ämnet rekommenderas än en gång Bertil Bengtssons "Grundlagen och fastighetsrätten".

statliga myndigheten som håller i bromsen och kommer med miljömässiga invändningar. Här finns en paradox, i det att just ämnet mobilmaster och dess uppsättande förvandlar *fastighetsägaren* till den bromsande parten, tvärtemot vad som annars förmodligen är brukligt. Fastighetsägaren behöver alltså inte alltid vara den som vill få dispens från strandskyddet, utföra täktverksamhet eller liknande exploateringar. Det är nog alltså viktigt att inte låsa fast sig i ett synsätt där den ena eller andra aktören alltid ska anses vara ”mer miljövänlig” än den andre. Detta är kanske särskilt viktigt med tanke på nuvarande situation, med en hög grad av avregleringar på olika marknader. Privata aktörer tar in sitt vinstintresse i kalkylen på ett sätt som inte tidigare statliga myndighet eller verk gjorde. Just överväganden av denna typ är inte på något vis bundna till just frågor kring mobilmaster, utan kan få ökande betydelse för miljörätten i stort.

10 Litteraturförteckning

Offentligt tryck

1908 års expropriationskommittè. Betänkande den 15 september 1910 s 134
(Riksdagstrycket år 1913, 2 saml, 2 avd, 1 band
SOU 1969: 50
SOU 1972:57
SOU 1993:40
SOU 2002:83
Ds (2002:65) Inför en ändrad minerallag, vissa kompletterande
mineralpolitiska frågor
Prop 1972:109
Prop. 1992/93: 200
Prop. 1993/94:117
Prop. 1994/95:155
Prop.1999/200:86
Prop. 2002/03:110
Prop 2003/04:136
1917 års ExprL. SFS 12/5 1917.
Jordabalken (SFS 1970:994)
Väglagen (SFS 1971:498.)
Expropriationslag (SFS 1972:719)
Ledningsrättslag (SFS 1973:1144)
Anläggningslagen (SFS 1973:1149)
Regeringsformen (SFS 1974:152)
Teleförordningen, SFS 1985:765
Plan och byggnadslagen (SFS 1987:10)
Minerallagen (SFS 1991:45)
Lagen om den europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga
rättigheterna och grundläggande friheterna (SFS 1994:1219)
Lagen om elektronisk kommunikation (SFS 2003:389)
Tillträdesdirektivet 2002/19/EG
Auktorisationsdirektivet 2002/20/EG
Ramdirektivet 2002/21/EG

Litteratur

Bertil Bengtsson, Ersättning vid offentliga ingrepp 1. Egendomsskyddet
enligt regeringsformen 1986 Norstedts juridik 1986
Bertil Bengtsson, Grundlagen och fastighetsrätten, Nerenius och Santerus
förlag 1996
Bertil Bengtsson, Speciell fastighetsrätt miljöbalken. Iustus förlag Uppsala
2003
Fredrik Sterzel, Vänbok till Staffan Westerlund Iustus förlag 2002
Cecilia Gydal, Svensk förvaltningsrättslig tidskrift 1997:5 S. 220

Thomas Karlbros artikel ”Har expropriationslagens presumtionsregel spelat ut sin roll?” i SvJT S. 537 f.

Inga Carlman, Framtiden i förfädernas händer, Carlssons förlag 2000

Håkan Strömberg, Allmän förvaltningsrätt

11 Rättsfallsförteckning

HD: s avgörande Ö 956-03

Fastighetsdomstolen i Malmö tingsrätt utslag av den 22 augusti 2001 i mål F 2914-00

Fastighetsdomstolen i Stockholms tingsrätt av den 25 april 2003 i mål F 7644-02.

Mål 11/70 Internationale Handelsgesellschaft v. Einfuhr- und Vorratstelle für Getreide
[1970] ECR 1125.

NJA 1996:10

RÅ 1996 ref 40

RÅ 1996 ref, 44

RÅ 1996 ref, 56

RÅ 1999 ref, 76